

УДК 159.954.4-057.87

Т. В. Федотова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТІВ З МОЖЛИВІСТЮ КОНСТРУЮВАТИ КРЕАТИВНИЙ ХУДОЖНІЙ ПРОДУКТ

У статті теоретично висвітлено підходи до розуміння психологічних особливостей креативної особистості. Емпірично визначено психологічні характеристики студентів, що демонструють можливості конструювання креативного художнього продукту в процесі навчальної образотворчої діяльності. Виявлено базові психологічні особливості вказаних вище осіб.

Ключові слова: креативність, креативний продукт, творчість.

Федотова Т. В. Психологические особенности студентов с взаимностью конструировать креативный художественный продукт. В статье теоретически отражаются подходы к пониманию психологических особенностей креативной личности. Эмпирически определяются психологические характеристики студентов, которые демонстрируют возможности конструирования креативного художественного продукта в процессе учебной изобразительной деятельности. Обнаружены базовые психологические особенности вышеуказанных лиц.

Ключевые слова: креативность, креативный продукт, творчество.

Fedotova T. V. Psychological Characteristics with the Ability to Design Creative Artistic Product. In the article in theory are reflected going near understanding of psychological features of creativity person. Empiric certainly psychological descriptions of students which demonstrate possibilities of constructing of creativity artistic product in the process of educational graphic activity. Found out the base psychological features of the higher indicated persons.

Key words: creativity, art work, creativity person.

Постановка наукової проблеми та її значення. Серед загальнолюдських цінностей одне з чільних місць посідає творчість. Ідея потреби розробок у сфері психології творчості, за твердженням В. О. Моляко, стала сьогодні вже певною мірою буденною, щоправда не набуваючи при цьому буденності у становленні своїх фундаментальних методологічних положень та теоретичних позицій [9].

Особливим різновидом творчості є художня творчість, результатом якої є найкращі культурні цінності. Вона спонукає реалізувати свої потенції, бути творцем самого себе й свого життя, віднаходити свій шлях у житті, залишатися собою за будь-яких обставин

(Л. Б. Єрмолаєво-Томіна, О. В. Завгородня, А. А. Мелик-Пашаєв, Н. І. Череповська та ін.).

Л. Б. Єрмолаєва-Томіна [3] наголошує, що в художній творчості проявляється потреба в індивідуальній свободі самовираження та незалежності кожної людини. Образотворче мистецтво мимоволі заохочує людину до переживання власної унікальності, індивідуальності, котрі проявляються в її витворах мистецтва. Прагнення особистості бути неповторною індивідуальністю й на рівні підсвідомості вимагає від художника вільно та сміливо виражати свої ідеї, а художні твори є втіленням матеріалізованих ідей, наявність яких і є гарантом їх індивідуальної неповторності та креативності.

О. В. Завгородня [4] зазначає, що в процесі художньої творчості відбувається самоперетворення митця. А серед основних психологічних особливостей творчої особистості називає рефлексію, високий рівень її вразливості, тобто відкритість новим враженням та гостроту переживань, котрі пов'язані з творчою мотивацією. Самопізнання та самоперетворенню суб'єкта в художній творчості сприяє відкриття й вираження особистого смислу явища, яке переживається, тому функція смислоутворення є однією з найважливіших у мистецтві. Авторка наголошує, що інтенсивна внутрішня робота, трансформація «мовчазного» несвідомого в художні образи, які наділені «власним голосом», пов'язана з глибинним самопізнанням і самоперетворенням, зміною ставлення до себе, до життя, його бачення, оцінювання.

Творчість розглядають у тісному зв'язку із креативністю. Вони пов'язуються із суспільно значущою творчою активністю людини, проте, вивчаючи творчість, більшою мірою акцентують увагу на процесуально-результативному аспекті, тоді як у креативності вбачають детермінанту творчого ставлення людини до світу, наголошуючи на суб'єктно обумовленій її грані (О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов та ін.).

У психології ґрунтовно займалися вивченням особистісних характеристик та визначенням психологічного портрета людей, які себе творчо проявили, представники особистісного напряму (Л. Я. Дорфман, В. М. Дружинін, О. М. Матюшкін та ін.).

Ф. Баррон та Д. Харрінгтон визначили чималий набір рис, які потенційно можна віднести до творчих. Це – самостійність суджень, упевненість у собі, здатність знаходити привабливість у труднощах,

естетична орієнтація та схильність до ризику, швидкість мови та імпульсивність [2].

Л. Я. Дорфман та Г. І. Ковальова вважають, що креативні особи поєднують у собі те, що не поєднується: фізичну енергію та стан спокою, суворість та наївність, грайливість та відповідальність, брак стереотипів, бунтарський дух та консерватизм, відкритість та чутливість [1]. За В. О. Моляко, складниками творчого потенціалу, креативності є прагнення до розвитку, духовного росту, здатність до швидкого отримання знань, спонтанність, безпосередність, адаптивна гнучкість, відкритість новому досвіду тощо [9].

М. Чикжентмихалій зазначає, що креативні особистості характеризуються на перший погляд протилежними особливостями, вони проявляють одночасно бунтарський дух та консерватизм, пристрасть до власної роботи та можуть значною мірою її об'єктивно оцінювати [2].

Т. Амбайл та М. Коллінз наводять такий перелік якостей творчої особистості: самодисципліна в роботі, здатність відтермінувати задоволення, незалежність у судженнях, терпимість до невизначеності, високий ступінь автономності, брак гендерних стереотипів, інтернальний локус контролю, схильність до ризику, високий ступінь самоініціації та прагнення виконувати завдання найкраще. У. Чемберс додає до цього переліку схильність до самовпевненості, домінування у взаєминах з іншими, ініціативність.

К. Юнг визначає головну рису креативної особистості – сміливість духу (протиставляти себе більшості, бути самим собою тощо) [2].

Результати досліджень Я. О. Пономарьова [8] засвідчують емоційну активацію під час рішення творчих завдань, а емоційна включеність розглядається ним як пусковий механізм креативного процесу.

К. Мартиндейл стверджує, що креативність є швидше визначальною рисою особистості, ніж когнітивною навичкою. Учений вважає, що своєрідність мотивації креативних особистостей визначається широким колом їх інтересів, здатністю до категоризації [2].

Р. Мілгрем [1], Д. Перкінс визначають творчу активність як внутрішньо вільну мотивовану діяльність, котра здійснюється заради власного задоволення та за власним вибором. Д. Перкінс вважає, що

саме внутрішня мотивація звільняє результати діяльності від зовнішніх, орієнтованих на стереотипи, оцінок [2].

Отже, аналізуючи накопичену велику кількість змістового матеріалу, який містить теоретичні й практичні узагальнення та результати щодо питання визначення особистісних характеристик креативного індивідуума, можна простежити лише загальні тенденції, принципи підходу до його вирішення. Тому й досі актуальною є проблема визначення психологічних особливостей креативної особистості.

Мета дослідження полягала у визначенні психологічних особливостей студентів, що демонструють можливості конструювання креативного художнього продукту в процесі навчальної образотворчої діяльності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Віковий діапазон вибірки в період лонгitudного дослідження склав від 17 до 21 років. Загалом у дослідженні взяло участь 73 студенти Інституту мистецтв за спеціальністю «Образотворче та прикладне мистецтво» Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Для визначення психологічних особливостей студентів із креативним художнім продуктом було застосовано комплекс психодіагностичних методик: опитувальник Г. Айзенка ЕРі (адаптований О. Г. Шмельовим), методика діагностики міжособистісних взаємин Т. Лірі, методика фігурної форми А тесту творчого мислення П. Торренса (адаптація О. Е. Тунік), методика діагностики мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (І. Д. Ладанова, В. А. Уразаєва), тест-опитувальник ставлення до себе (В. В. Пантелєєва, С. Р. Століна), методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттела (№ = 187), опитувальник РСК для вимірювання локусу контролю особистості Дж. Роттера (адаптація Е. Ф. Бажина, Е. А. Голінкіна, А. М. Еткінда), тест-опитувальник мотивації досягнень А. Мехрабіана (модифікація М. Ш. Магомед-Емінова), методика діагностики реальної структури ціннісних орієнтацій особистості (С. С. Бубнова) [10; 11; 12].

За допомогою методу експертних оцінок виявлено студентів, котрі демонструють можливості конструювання креативного художнього продукту в процесі навчальної образотворчої діяльності. Експерти (четверо чотирьох осіб – викладачі та професійні художники) провели аналіз малюнків (вступні роботи, малюнки-контрольні роботи,

курсів та випускні роботи тощо) на різних етапах навчальної діяльності студентів. Ідентифікація зовнішніх проявів креативності фіксувалася завдяки опитувальнику Д. Джонсона (адаптація О. Е. Тунік) [10].

За результатами експертних оцінок та методики Д. Джонсона виділено такі діагностовані сукупності: групу студентів, продукти художньої творчості котрих були визначені як креативні, та групу студентів, результати діяльності яких експерти зарахували до некреативних чи креативно невиразних. Відсоткове представлення розподілу студентів із креативним художнім продуктом у період навчання виявилось таким: на першому курсі частка студентів становила 55 %, на другому – 62 %, на третьому – 73 %, а на четвертому зросла до 75 %.

Визначення значимих психологічних характеристик осіб спеціальності «Образотворче та прикладне мистецтво» діагностованих груп дало змогу виділити психологічні особливості в студентів із креативним художнім продуктом на різних етапах навчальної діяльності (рис. 1–2).

Як видно з рисунків 1–2, на першому курсі студенти з креативним художнім продуктом відрізняються від своїх однокурсників, результати діяльності яких були визначені експертами як некреативні/креативно невиразні, емоційною стабільністю ($F = 7,04$ при $\alpha = 0,01$), загальною екстернальною спрямованістю ($F = 48,8$ при $\alpha \geq 0,001$), натомість інтернальністю в сфері досягнень ($F = 19,0$ при $\alpha \geq 0,001$), мотивацією прагнення до успіху ($F = 5,52$ при $\alpha = 0,05$), домінуванням в ієрархії цінностей – цінностей «пізнання» та «насолоди від прекрасного» ($F = 12,5$ при $\alpha \geq 0,001$), орієнтацією на прийняття партнера по спілкуванню та орієнтацією на адекватне сприйняття та розуміння партнера ($F = 54,7$ при $\alpha \geq 0,001$), альтруїстичним ($F = 15,2$ при $\alpha \geq 0,001$), неагресивним ($F = 36,4$ при $\alpha \geq 0,001$) та неогоїстичним ставленням до людей ($F = 22,8$ при $\alpha \geq 0,001$), наявністю зв'язку вербальної культури та інтелекту ($F = 15,43$ при $\alpha \geq 0,001$), абстрактністю та дотепністю мислення ($F = 4,32$ при $\alpha = 0,05$), експресивністю ($F = 10,06$ при $\alpha = 0,01$), практичністю уяви ($F = 11,55$ при $\alpha \geq 0,001$), відвертістю, безпосередністю, наївністю та конформністю ($F = 45,1$ при $\alpha \geq 0,001$), слабкістю власного «Я» ($F = 6,87$ при $\alpha = 0,01$), проте високим рівнем саморозуміння ($F = 19,0$ при $\alpha \geq 0,001$), їх вирізняють такі характеристики образної

творчої уяви, як оригінальність та гнучкість ($F = 641,42$ та $F = 92,65$ при $\alpha \geq 0,001$), швидкість ($F = 20,2$ при $\alpha = 0,01$), розробленість ($F = 468,4$ при $\alpha \geq 0,001$).

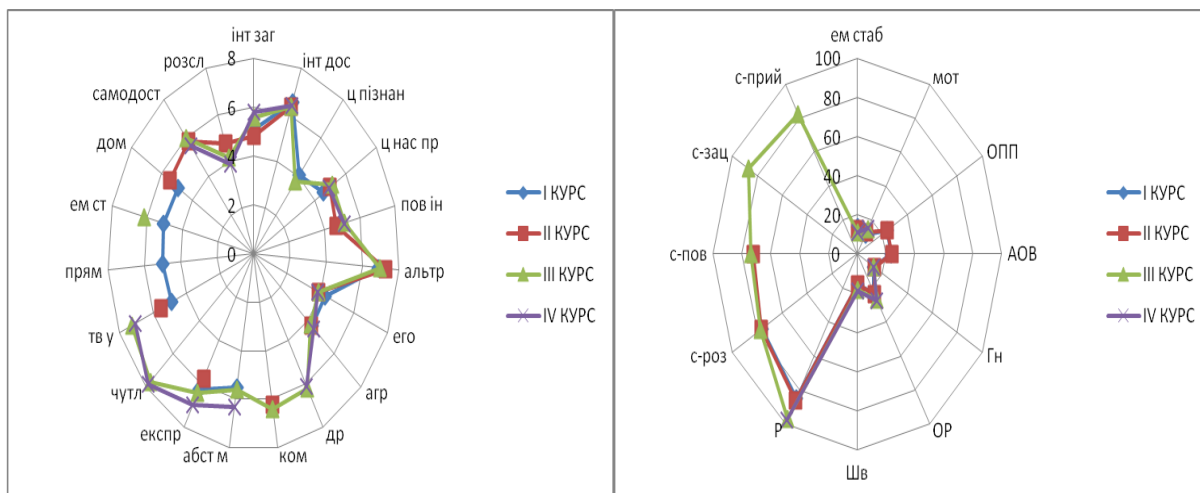

Рис. 1–2. *Значимі психологічні характеристики студентів I–IV курсу, художній продукт яких є креативним*

На другому курсі окрім емоційної стабільності ($F = 10,18$ при $\alpha = 0,01$), загальної екстернальної спрямованості ($F = 35,94$ при $\alpha \geq 0,001$), інтернальності в сфері досягнень $F = 19,01$ при $\alpha \geq 0,001$), мотивації прагнення до успіху ($F = 4,24$ при $\alpha = 0,05$), домінування цінностей «пізнання» та «насолоди від прекрасного» ($F = 26,2$ при $\alpha \geq 0,001$), орієнтацій на прийняття партнера ($F = 34,39$ при $\alpha \geq 0,001$) та на адекватне сприйняття та розуміння партнера ($F = 70,8$ при $\alpha \geq 0,001$), альтруїстичного ($F = 9,41$ при $\alpha = 0,01$), неагресивного та негоїстичного ставлення до оточення ($F = 43,83$ при $\alpha \geq 0,001$), саморозуміння ($F = 15,39$ при $\alpha \geq 0,001$), абстрактного мислення ($F = 14,35$ при $\alpha \geq 0,001$), експресивності ($F = 4,63$ при $\alpha = 0,05$), характеристик образної творчої уяви (оригінальність, гнучкість, швидкість, розробленість) ($F = 72,76$ при $\alpha \geq 0,001$) додаються такі психологічні особливості, як високий рівень комунікабельності ($F = 4,43$ при $\alpha = 0,05$), самодостатності ($F = 5,5$ при $\alpha = 0,05$), розслабленості ($F = 39,2$ при $\alpha \geq 0,001$), самоповаги ($F = 6,21$ при $\alpha = 0,05$). Зростає значення цінності «повага від людей» ($F = 9,32$ при $\alpha = 0,01$). Вони вже не вирізняються практичністю уяви, а, навпаки, є мрійливими, з багатою уявою, високим творчим потенціалом та зануреністю у власні ідеї ($F = 25,6$ при $\alpha \geq 0,001$), нонконформізмом ($F = 6,64$ при $\alpha = 0,05$).

На третьому курсі відповідні студенти вирізняються загальною інтернальною спрямованістю (а не загальною екстернальною спрямованістю як на другому курсі) $F = 33,43$ при $\alpha \geq 0,001$), емоційною стабільністю ($F = 35,60$ при $\alpha \geq 0,001$), інтернальністю в сфері досягнень ($F = 38,23$ при $\alpha \geq 0,001$), мотивацією прагнення до успіху ($F = 4,24$ при $\alpha = 0,05$), зазначеними вище характеристиками образної творчої уяви (оригінальність ($F = 290$ при $\alpha \geq 0,001$), гнучкість ($F = 55,83$ при $\alpha = 0,01$), швидкість ($F = 42,45$ при $\alpha \geq 0,001$), розробленість ($F = 158,4$ при $\alpha = 0,01$)), домінуванням цінностей «пізнання» та «насолоди від прекрасного» ($F = 28,19$ при $\alpha \geq 0,001$), «поваги від людей» ($F = 9,45$ при $\alpha = 0,01$), альтруїстичним, неагресивним, неегоїстичним та дружелюбним ставленням до оточення ($F = 15,03$ при $\alpha \geq 0,001$), комунікабельністю, абстрактністю мислення ($F = 7,04$ при $\alpha = 0,01$), експресивністю, багатою, творчою уявою ($F = 59,31$ при $\alpha \geq 0,001$), чутливістю ($F = 15,36$ при $\alpha \geq 0,001$). Вони не лише самодостатні ($F = 37,34$ при $\alpha \geq 0,001$), а й вирізняються високим рівнем саморозуміння ($F = 13,22$ при $\alpha \geq 0,001$), самоповаги ($F = 10,74$ при $\alpha = 0,01$), самозацікавленості та самоприйняття ($F = 4,52$ при $\alpha = 0,05$), їх слабке «Я» трансформувалося у сильне «Я» ($F = 7,08$ при $\alpha = 0,01$), у них ми вже не спостерігаємо орієнтацій на прийняття партнера та на адекватне сприйняття та розуміння партнера.

На четвертому курсі констатуємо емоційну стабільність ($F = 13,9$ при $\alpha \geq 0,001$), загальну інтернальну спрямованість ($F = 27,79$ при $\alpha \geq 0,001$), неагресивне, неегоїстичне та дружнє ставлення до оточення ($F = 5,27$ при $\alpha = 0,05$; $F = 11,13$ та $F = 23,22$ при $\alpha \geq 0,001$), інтернальність у сфері досягнень ($F = 27,35$ при $\alpha \geq 0,001$), мотивацію прагнення до успіху ($F = 4,11$ при $\alpha = 0,05$), такі характеристики образної творчої уяви, як оригінальність ($F = 341,46$ при $\alpha \geq 0,001$), гнучкість ($F = 39,22$ при $\alpha = 0,01$), швидкість ($F = 44,23$ при $\alpha \geq 0,001$), розробленість ($F = 142,68$ при $\alpha = 0,01$), переважання цінностей «насолоди від прекрасного» та «поваги від людей» ($F = 10,62$ та $F = 7,49$ при $\alpha = 0,01$), саморозуміння ($F = 8,1$ при $\alpha = 0,01$), самоповагу та самоприйняття ($F = 9,43$ та $F = 7,44$ при $\alpha = 0,01$), самодостатність та творчу уяву ($F = 9,91$ та $F = 10,54$ при $\alpha = 0,01$), експресивність та чутливість ($F = 14,52$ при $\alpha \geq 0,001$), абстрактне мислення ($F = 5,472$ при $\alpha = 0,05$).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, базовими психологічними особливостями студентів із креативним художнім продуктом, які встановлено протягом усієї навчальної образотворчої діяльності, є емоційна стабільність, інтернальність у досягненнях, мотивація прагнення до успіху, абстрактність мислення, експресивність, саморозуміння, оригінальність, гнучкість, швидкість, розробленість.

Вочевидь, що впродовж навчання студенти з креативним художнім продуктом стають більш урівноваженими, виваженими, їх поведінка вирізняється організованістю. До третього курсу вони вже характеризуються емоційною зрілістю, комунікабельністю, постійністю інтересів, вирізняються самовладанням у критичних ситуаціях, прагнуть бути лідерами. Констатовані зміни рівня суб'єктивного контролю щодо значимих ситуацій від екстернальної спрямованості на першому-другому курсах до інтернальної спрямованості на третьому курсі є свідченням упевненості у своїх силах та діях, здатності керувати ситуацією, усвідомлення власної відповідальності за події, що відбуваються в їхньому житті.

Щораз вищий рівень мотивації прагнення до успіху засвідчує, що студенти наполегливо та енергійно прагнуть досягати поставлених цілей, без остраху втілювати свої задуми, постійно шукають і художні образи та способи їх представлення, здатність адекватно оцінювати власні успіхи та невдачі. Визначена конформність, залежність від групи, орієнтації на прийняття партнера для спілкування та на адекватне сприйняття й розуміння партнера у студентів із креативним художнім продуктом на першому курсі підтверджує потребу в груповій підтримці, орієнтацію на групове схвалення, певну несамостійність та наївність. Із другого курсу спостерігається зростання рівня їх самостійності, спроможності приймати рішення та відповідати за результати.

Зафіксовані на першому-другому курсах альтруїстичне, неагресивне, неогоїстичне та дружнє ставлення до людей й водночас орієнтація на себе є підтвердженням відкритості та щирості студентів у стосунках з оточенням, прагнення до нових контактів, відповідальності за інших та схильності до співпраці, гнучкості у вирішенні проблем та конфліктних ситуацій, прагнення бути в центрі уваги, слідування умовностям та принципам загальноприйнятої поведінки у стосунках із людьми.

Протягом навчання у студентів відбуваються зміни в ієрархії цінностей. Так, на першому–другому курсах головними виявилися цінності «пізнання» та «насолоди від прекрасного», що є свідченням їх відкритості новим знанням та готовності активно включатися у навчання, пошук нових художніх образів, наявності потреби й потягу до естетичного сприйняття дійсності, здатності розуміти, оцінювати та любити мистецтво, насолоджуватися ним. На третьому–четвертому курсах цінність «пізнання» поступається місцем цінності «поваги від людей», тобто в студентів вже з'являється потреба в оцінці продуктів власної діяльності оточенням та визнанні їх як фахівців, спроможних створювати нові, оригінальні витвори образотворчого мистецтва.

Чутливість як психологічна характеристика проявляється у студентів на старших курсах, ймовірно, через те, що їх схильність до романтизму, сентиментальність, художнє бачення та сприйняття навколишнього світу формуються в процесі навчальної діяльності дещо пізніше. Самодостатність та незалежність від групи, визначені на третьому–четвертому курсах, засвідчують упевненість студентів із креативним художнім продуктом у собі, своїх силах, у відстоюванні власної позиції. Відповідне припущення підтверджується й наявністю таких психологічних особливостей, як самозацікавленість, саморозуміння, самоповага, самоприйняття.

Із-поміж психологічних характеристик, зростання яких спостерігаємо протягом навчання, виявлено абстрактність мислення, такі характеристики образної творчої уяви, як оригінальність, гнучкість, швидкість, розробленість. Тобто творення креативного художнього продукту передбачає уміння мислити образно, оцінюючи та узагальнюючи зображувані явища, візуально представляти абстрактні поняття (твердість, героїзм, мужність, свобода тощо), виділяти окремі якості об'єкта, передавати людські почуття, стосунки, їх взаємодію. Зростання середньогрупових показників характеристик образної творчої уяви можна пояснити тим, що завдяки їй в образотворчому мистецтві художник зображує яскраві, нестандартні події, красу форм буття, певні особистісні життєві переживання, відтворює зв'язок фантазії з образним сприйняттям. Художня творча уява та абстрактне мислення зумовлюють відбір найсуттєвішого та характерного у явищах дійсності, конкретизують та узагальнюють художній образ, сприяють створенню креативного художнього продукту.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у розробці психологічних методів і засобів оптимізації навчально-виховного процесу студентів творчих спеціальностей для підвищення рівня їхньої креативності.

Література

1. Дорфман Л. Я. Основные направления исследования креативности в науке и искусстве / Л. Я. Дорфман, Г. В. Ковалева // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 101–107.
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2000. – 368 с.
3. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества : учеб. пособие для вузов / Л. Б. Ермолаева-Томина. – [2-е изд.]. – М. : Академ. проект, 2005. – 304 с.
4. Завгородня О. В. Психологічне здоров'я людини : теорет. та приклад. аспекти : монографія / О. В. Завгородня, Л. О. Курганська. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – 167 с.
5. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29–33.
6. Мелик-Пашаев А. А. Об источнике способности человека к художественному творчеству / А. А. Мелик-Пашаев // Вопр. психологии. – 1999. – № 1. – С. 76–83.
7. Перкинс Д. Н. Творческая одаренность как психологическое понятие / Д. Н. Перкинс // Общественные науки за рубежом. – 1968. – № 4. – С. 69–73.
8. Пономарев Я. А. Психология творческого мышления / Я. А. Пономарев. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 352 с.
9. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / за заг. ред. В. О. Моляко. – К. : Освіта України, 2008. – 702 с.
10. Туник Е. Е. Опросник креативности Джонсона / Е. Е. Туник. – СПб. : СПбУПМ, 1997. – 10 с.
11. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. – М. : Ин-т психотерапии, 2005. – 490 с.
12. Фигурная форма А теста творческого мышления П. Торренса. – ТТСТ / под ред. А. М. Матюшкина. – М. : НИИ общ. и пед. психологии АПН СССР, 1990. – 45 с.
13. Череповська Н. І. Розвиток креативності людини : наук. огляд на матеріалі худ.-граф. діяльн. / Н. І. Череповська // Психолог. – 2006. – № 4. – С. 8–13.